

Ur *Tekla* nr 7 dec 1979

Arne Melberg

Bahros Alternativ

I tredje bandet av *Kapitalet* återfinns en av Marx' mest suggestiva passager:

Friheten kan bara bestå däri, att samhällsmänniskan, de associerade producenterna, rationellt reglerar sitt utbyte med naturen, bringar det under gemensam kontroll, fullgör det minsta slöseri av kraft och under förutsättningar som är värdiga och adekvata gentemot den mänskliga naturen. Men detta förblir alltid ett nödvändighetens rike. Bortom detta börjar den mänskliga kraftutvecklingen, som är självändamål och som är det sanna frihetens rike; som dock bara kan utvecklas med nödvändighetens rike som grund.

Alltsedan människan började befria sig ur naturens grepp har föreställningen om ett frihetens rike levt och utvecklats. Och när kapitalismen istället gjort naturen till ägodel och förbrukningsmaterial har förhoppningarna riktats gentemot de samhällstillstånd som förslavar människan, som gör henne till offer för "utvecklingen". Alltsedan Marx har socialismen – människornas fria association – fått skapa hoppet om ett samhälle där vi inte bara behärskar naturen utan också våra egna förhållanden. Men när nu kapitalismen faktiskt har utplånats i ett växande antal länder – är det då socialismen som har förverkligats? Är det frihetens rike som har börjat blomma? Inte bara inpiskade borgerliga ideologer har ställt sig skeptiska till den frigörelse som förverkligats i de "socialistiska staterna" med Sovjetunionen i spetsen. Den senaste kritiken har formulerats av ett antal renegater ur den maoistiska studentrörelsen; de går under namnet "nya filosofer" och deklarerar, ivrigt uppbackade av förlag och massmedia i väst, att det är marxismen som sådan det är fel på, ja att vilket som helst ideologiskt eller utopiskt "system" oundvikligen leder människorna i fördärvet och att privat anarkism därför är det enda moraliskt acceptabla förhållningssättet i tillvaron. Mindre uppmärksammade är förstås de marxistiska försöken till kritik och självkritik. Visserligen har det väl blivit bekant att ännu troende marxister av maoistisk inriktning drar sina strån till maktkampen mellan Kina och Sovjet genom att klassa den senare staten som "socialimperialistisk" med tillägget att dess "revisionism" är ett resultat av den alltför milda politiken efter Stalin. Kvaliteten i dylika "resonemang" tycks onekligen bekräfta fördomarna om "marxismen" som en lära för politiker och skymmer tyvärr den seriösa marxistiska kritiken av den "existerande socialismen". För en sådan har faktiskt funnits: alltifrån Rosa Luxemburgs kritik av leninismen till Rudi Dutschkes försök att spåra "asiatiska" produktionsförhållanden under Sovjetsystemets yta (i [Forsøg på at stille Lenin på benene](#) från 1974). Det senaste exemplet i denna tradition är östtysken Rudolf Bahros [Alternativet](#). Bokens utgivning i väst 1977 gav författaren ett fängelsestraff och därtill en internationell uppmärksamhet som bekräftas av att boken nu översätts till alla tänkbara språk. Både genom sitt öde och genom det han har att säga har Bahro kommit att framstå som enande på den spridda vänsteroppositionen inom östblocket; liksom på den marxistiska kritiken i väst av såväl den egna kapitalismen som den östliga "statsmonopolismen", för att nu använda Bahros beteckning. Nu har det också kommit en introduktion till Bahro på svenska: [Rudolf Bahro – oppositionell kommunist i DDR](#) (Röda Rummet 1979). Det är en samling föredrag och intervjuer som tjänar som introduktion till *Alternativet*, som kommer ut inom kort på en förhoppningsvis bättre flytande svenska. Här skall jag försöka att återge några centrala tankegångar i den senare boken.

Bahro anknyter direkt till det Marx-citat som fick inleda min artikel. Och han slår fast att den "faktiskt existerande socialismen", d.v.s. öststaterna bara skapat en ny och raffinerad form av "nödvändighetens rike", trots att kapitalismen i traditionell mening avskaffats. Alltså är dessa länder varken kapitalistiska eller socialistiska. Möjligen kan man tala om "protosocialism",

d.v.s. där finns produktionsmässiga och institutionella förutsättningar för en socialistisk utveckling (liksom det finns hos oss), som dock effektivt förhindras av samma tvång till produktivitet som hos oss; och därtill av ett samhälleligt tvång, personifierat av den överallt närvarande partibyråkratin. Det är ingalunda proletariatet som härskar i öst, deklarerar Bahro: där råder politbyråkratins diktatur. Och han lär veta vad han talar om, eftersom han själv varit aktiv partimedlem från tonåren fram till *Alternativets* publicering.

Bahro bygger sin argumentation i tre steg: han inleder med en analys av den ”icke-kapitalistiska vägen till industrialismen”, d.v.s. av i första hand Sovjetunionens utveckling. Han fortsätter med en ”anatomisk av den faktiskt existerande socialismen” med exemplet hämtade från hemlandet Östtyskland; och slutar med ”det kommunistiska alternativets strategi”, d.v.s. en utförlig och värtalig genomgång av förutsättningarna för en mänsklighetens frigörelse. Allt som allt hinner Bahro med att ta upp, behandla och ofta nyformulera, praktiskt taget alla de frågor som varit i centrum för socialismen alltsedan Marx: samhällsstruktur, klassanalys, ekonomiska och sociala förutsättningar för frigörelsen, kommunisternas uppgifter, människans utvecklingsmöjligheter och samhällsförändringens mål. Inte undra på att boken blivit en utmaning för de östtyska makthavarna liksom för vänstern i väst; Bahro tar upp på nytt, fördomsfritt och fantasirikt, alla de frågor som nästan glömts bort i all trist realpolitik i öst och alla fraktionsstrider i väst; på nytt formulerar han socialismens mål och lyckas framställa det som både möjligt och nödvändigt.

Den ”faktiska socialismen” visade sitt rätta ansikte i och med Pragvåren 1968, skriver Bahro. Det var inget mänskligt ansikte. Då demonstrerades, på handgripligaste vis, frigörelsens gränser inom sovjetsystemet. Och då dementerades, på effektivaste vis, föreställningen att detta system skulle vara en beklaglig avvikelse från den rätta socialistiska vägen, som med några lämpliga reformer eller personbyten borde kunna komma rätt igen. Istället visades maktapparaten och det statsmonopolistiska systemet bakom den ”socialistiska” masken.

”Statsmonopolismens” grund och orsak är inte ledargarnityret eller den officiella ideologin, menar Bahro. Den ligger i arbetsdelningen, teknologins och produktionens struktur. Sovjetsystemet har inte bara behållit en traditionell motsättning mellan ”handens” och ”andens” arbete; den motsättningen har varit förutsättning för den frampressade industrialiseringen och utvecklingen av den gigantiska byråkratin. Byråkratins spetsar, partifunktionärerna, har sedan formulerat ”socialistiska” förevändningar för sin makt, något som Bahro karakteriserar som ”aktiv produktion av falskt medvetande i massupplaga”. Medan de i verkligheten satt upp produktionsmål som slaviskt efterliknar kapitalismens och därmed gjort systemets människor till fångar i en ”utveckling” vars mål är produktionens tillväxt – istället för människornas utveckling.

Systemet har dock upphävt den västliga motsättningen mellan kapital och arbete och därmed tagit ett steg närmare socialismen. Men i gengäld har det flyttat motsättningen mellan officiell ideologi och mänskliga behov in i folks konkreta livssituation och därmed skapat nya konflikter, som inte bara går tvärs igenom alla samhällsskikt utan också tvärs igenom snart sagt varje människa i samhället. Bahro beskriver detta som att det ”samhälleliga medvetandet”, d.v.s. summan av allt socialt och tekniskt kunnande och vetande, delar sig i å ena sidan en ”överskotts-kvalifikation”, som tar sig uttryck i ”emancipatoriska”, d.v.s. frigörelsekrävande, behov. Å andra sidan i en ”absorberad kvalifikation”, som integreras i samhällsmaskineriet och får det att fungera och som skapar ”subaltern” individer med ”kompensatoriska” intressen (”subaltern” betyder ungefär ”underordnad”).

Utbildningssystem och produktionsvillkor skapar m.a.o. ständigt nya ”emancipatoriska” behov och intressen hos individerna. Men dessa behov kan bara lösas in i ”nödvändighetens

rike”, vilket innebär att de omvandlas till passivisering, låg arbetstakt, anpassningssystem och kompensatorisk konsumtion.

Vi stampar en andra industri ur marken för att öda bort det alienerade (främmandegjorda) arbetets komplement: den alienerade fritiden. Med överarbete i planuppfyllandets tjänst säkras vi mödosamt tillväxten av en nivå av varor för konsumtion, tjänster, underhållning o.s.v., en nivå som under givna omständigheter lika lite som i kapitalismen leder till personlighetens utveckling utan istället kompenserar en utebliven personlighetsutveckling. Frågan *varför* vi uppmuntrar denna karusell att snurra allt snabbare överlämnas till de isolerade individernas hemliga förtvivlan och svarstendensen visar sig bl.a. i den stigande självmordsfrekvensen.

Vad är nu *alternativet* till detta samhällstillstånd, som Bahro analyserar med så förödande skärpa? Att övervinna den kompakta ”subalterniteten” är det enda möjliga alternativet till de materiella behovens skenbart gränslösa expansion, deklarerar Bahro. Och det innebär att utvecklingen måste ”ställas på huvudet”, att *målet* en gång för alla måste omformuleras från att gälla produktionsutveckling till att gälla människans utveckling. Att den materiella produktionen i den industrialiserade världen nu fått en sådan nivå att den ”resa i det yttre” som styrt alla samhällen sen kapitalismens genombrott, d.v.s. tillväxten av produkter och marknader, nu måste slå om till en ”resa till den inre”, d.v.s. individernas tillväxt i rikedom på förmåga, intressen och möjligheter till tillfredsställelse.

Så stora och svepande ord har knappast förmärkts i den socialistiska litteraturen sedan den utopiska socialismens glansdagar i tiden före Marx. Bahro an knyter också dit och hävdar, med en allvarsam ordlek, att utopin blivit *nödvändig*. Utopin står för det ”möjligheternas rike” som samhällsutvecklingen nu inte bara gjort möjligt; utan också nödvändigt, om vi ska kunna ta oss ur den självdestruktiva utveckling, som vi tvingas betjäna. Men hur ska det gå till? Hur ska man kunna bryta ner klyftan mellan kropp och intellekt genom en förening av produktion och utbildning? Hur ska individernas främlingskap kunna slå om till delaktighet och till allas förmåga att bli ansvariga för samhällsliga beslutsprocesser? Hur ska individernas isolering, ”subalternitet” och inövning i patriarkala mönster för familjebildning och arbete kunna brytas av nya former för kollektivet i boende, för familjen, arbetet, fritiden, utbildningen?

Bahro är synnerligen utförlig i sina resonemang kring dessa frågor och det är omöjligt att här referera honom uttömmande. Något kan dock påpekas: det följer redan ur hans analys av motsättningarna inom den ”faktiskt existerande socialismen” att det inte är klasskampen i traditionell mening som han ser som politiskt avgörande. Bahro är skeptisk redan till möjligheterna att avgränsa en ”arbetarklass” i öst och han menar därtill att de avgörande motsättningarna präglar alla människor i samhället och oftast går *inom* den enskilde. *Kulturkampen* blir därför utslagsgivande.

Inte produktionstillväxten utan kulturrevolutionen – som aktuell form för *ekonomisk* frigörelse – är medlet för att slutgiltigt komma loss från den kapitalistiska ordningen.

Bahros kulturkamp är inte främst ideologisk utan ”ekonomisk” och syftar till ett nedbrytande av existerande institutioner för arbete, utbildning och makt och deras ersättande av nya kollektiva former. Kulturkampen ska organisera de ”emancipatoriska” behoven som nu är atomiserade och privata men bryta ner de ”kompensatoriska” behov som nu är integrerade i maktapparatusens institutioner. Det första steget mot socialismen blir därför att ta fatt i det ”överskottsmedvetande” som idag inte kan investeras i någon produktiv samhällslig aktivitet och föra det användbart i beslutsprocesserna – d.v.s. öppna för motsättningar och kulturkamp i byråkratin för att underifrån bryta ner den härskande ideologin, partiets och ytterst politbyråns makt.

Att organisera medvetandet är också den slutgiltiga uppgiften i det socialistiska samhälle, som Bahro skisserar konturerna till. Närmare bestämt organiseringen av informations-, kunskaps- –

och beslutsprocesser under de associerade individernas kontroll. Ett icke-hierarkiskt informationssystem är det yttersta kravet på ett socialistiskt samhälle där ”ekologisk balans” skall råda: inte bara mellan människa och natur utan också mellan individerna, mellan stad och land, mellan individ och kollektiv och mellan kropp och intellekt.

Att Bahros genomgång av socialismens problem har relevans för öststaterna bevisas redan av att myndigheterna försöker hindra bokens spridning och internerar författaren. Om dess betydelse för väst kommer vänsterns fortsatta teori och praktik att vittna. Den livliga översättningsverksamheten och de internationella konferenser om *Alternativet* som redan ägt rum tyder på att Bahro både kan anknytas till och utveckla den vänsterstrategi, som alltför länge plöjt sina ofruktbara fåror. Redan hans analys av motsättningarna i den ”faktiskt existerande socialismen” antyder att den inte ligger så långt ifrån det ”nödvändighetens rike” som vi lever i här. Vem skulle väl kunna säga annat än att också vi splittras av en konflikt mellan ett ”emancipatoriskt överskottsmedvetande”, som flitigt privatiseras och kompenseras – och en ”subaltern” undergivenhet under produktionens och maktinstitutionernas tvång? Vem ställer väl inte, öppet eller i hemlighet, krav på en utveckling efter människornas behov och intressen – bara för att mötas av maktens myndiga tal om den ekonomiska nödvändigheten av en självförstörande utveckling? Och vem skulle väl då kunna förneka behovet av en ”kulturkamp”, som organiserar de emancipatoriska intressena och bryter ner maktens institutioner?

Denna likhet bekräftar en tänkbar sammansmältning av systemen i öst och väst, som under nuvarande betingelser skulle förena det sämsta i båda: profitmaximering under politbyråns kontroll. Bahros bok må vara utopisk men den är likafullt ett alternativ till en sådan skräckvision; visar på frihetens rike som möjligt. Den ”faktiska socialismen” tycks i gengäld bara ha fängelset som alternativ till Bahros frihet.

Lästips, mera om Bahro

Ernest Mandel, [Östtysk kommunist fördömer byråkratin: Om Rudolf Bahros Alternativet](#)
 Klinger/Reinstein vs Ernest Mandel: [Debatt om Bahros Alternativet](#).
 Hillel Ticktin, [Rudolf Bahro: socialist utan arbetarklass](#)